

A kapitalista társadalom gazdasági fejlődése

Burány Nándor

Marx *A politikai gazdaságtan bírálatához* című művének előszavában írja: „Az általános eredményt, melyhez jutottam és amely, miután rájöttem, tanulmányaim vezérfonala lett, röviden ekképpen lehet megfogalmazni: Életük társadalmi termelésében az emberek meghatározott, szükségszerű, saját akarattuktól független viszonyokba, termelési viszonyokba lépnek egymással, amelyek anyagi termelőerőik meghatározott fokának felelnek meg. E termelési viszonyok összessége alkotja a társadalom gazdasági szerkezetét, azt a reális alapot, melyen egy jogi és politikai felépítmény emelkedik...”

Marx persze nemcsak eljutott ehhez a felfedezéshez, a *Tőkében* feltárta a kapitalista társadalom fejlődésének törvényszerűségeit. A liberálkapitalizmus korszaka volt ez, a monopóliok éppencsak jelentkezni kezdtek. Századunk elején eztán Rudolf Hilferding *Finánc-tőke* című könyvében az elhatalmasodó bankok, részvénytársaságok gazdasági szerepéről ad értékes elemzést.

Lenin *Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb szakasza* c. ta-

nulmányával iskolapéldáját adta, hogyan lehet még olyan aktív forradalmi tevékenység mellett is lelkiismeretesen tudományos munkát végezni. Több, mint háromszáz közgazdasági könyvet és tanulmányt olvasott el csak a külföldi irodalomból, hogy a bő adatgyűjtés, felsorolás és táblázat-elemzések után levonja a törvényszerűségeket.

A kapitalista társadalom újabbkori gazdasági jelenségeinek elemzésével is több marxista közgazdász foglalkozik. Mi most Paul Sweezynek *A kapitalista fejlődés elmélete* c. könyvét akarjuk ismertetni.

Mindenekelőtt néhány szót az íróról: Paul Sweezy a harvardi egyetem tanára, közgazdász, marxista. Az ingadozás évei után a harmincas évek gazdasági válságai hatottak rá döntően: úgy látta, hogy ezek igazolják Marx gazdasági elméletét. Utána több munkája megjelent, és ma Maurice Dobbal együtt a „nyugati világ” legismertebb közgazdásza.

Könyvének egyik fő érdekessége, hogy nem elégszik meg a marxista örökség népszerűsítő, leíró átdolgozásával. Őt, hogy úgy mondjuk, nem Marx

elmélete érdeklí, hanem elsősorban a mai kapitalista társadalom gazdasági fejlődése, a fejlődés törvényszerűségei. Mivel úgy látta, hogy ezt a fejlődést csupán a marxista közgazdaságtan eszközeivel lehet sikeresen megmagyarázni, Marx gazdasági elméletéhez fordult.

Sweezy négy részre osztotta könyvét: az első részben — *Érték és érték-többlet* — a polgári közgazdászokkal vitázik, a második részben az akkumuláció kérdéseit elemzi, a harmadikban a válságok jönnek sorra, itt foglalkozik Bernstein, Tugan-Baranowsky, Konrad Schmidt, Kautsky, Boudin, Rosa Luxemburg, Henryk Grossman és mások álláspontjával. A negyedik rész, az *Imperializmus*, a mű legérdekesebb része, ám, különösen az utolsó fejezetekben, nem mentes a tévedésektől. Ez részben azzal magyarázható, hogy a mű még 1942-ben jelent meg.

A polgári közgazdászok, és nemcsak a közgazdászok, tudományos kutatásaikban mindenáron függetleníteni akarják magukat a társadalmi viszonyoktól, mintha azok örökké tartóak lennének, és nem lehetne, meg nem is kellene hatni rájuk. Sweezy szembe száll ezekkel az álláspontokkal. Ezt mondja: „Tévednénk, ha azt állítanánk, hogy a modern közgazdász egyáltalán nem foglalkozik — a termelésről szólva — a társadalmi viszonyokkal. Ellenkezőleg, kutatásának állandóan társadalmi jellege van”. Meg is mondja mindjárt, miért téves a polgári álláspont: „Még fontosabb, hogy az ilyen álláspont alkalmatlanná teszi a modern közgazdaságtant nagyobb feladatra, arra, hogy megvilágítsa a gazdasági elemek szerepét az ember és ember közötti viszonyok összességében, pedig éppen ezek alkotják azt, amit társadalomnak nevezünk”. Tovább: „Ezért úgy döntöttünk, hogy elhagyjuk az elismert doktrinákat, mert meggyőződünk, hogy nem adnak hasznos eredményeket, és ezért kutatjuk a gazdasági problémák tanulmányozásának egy másik módját, azt a módot, amely Marx Károly nevéhez fűződik”.

Nem is marad meg csupán a gazdasági kategóriák elemzésénél, inkább hangsúlyozza, hogy az etikai és jogi felépítmény sem elemezhető a gazdasági alap kimerítő ismerete nélkül. Íme miért: „Azok, akik azt hiszik, hogy a kapitalista formák természetes és örök formák... mint a társadalmi viszonyok igaz képét fogadják el ezt a látszatot. Ezen az alapon emelkedik

az etikai és jogi elemek egész fölépítménye, amely egyúttal arra szolgál, hogy igazolja a meglévő rendet, és hogy az ember magatartást és szerint szabályozza. Csak az áruterelés kritikai elemzésével, olyan elemzéssel, amely a felszíni formák alatt az ember és ember közti viszonyok lényegéig hatol, csak így tudjuk világosan átlátni a kapitalista igazságosság és a kapitalista törvényesség történelmileg relatív jellegét, úgyszintén csak ilyen elemzéssel láthatjuk a kapitalizmus történelmi jellegét.”

Mint említettük, a könyv első nyolcvan oldala az érték és érték-többlet elemzésével foglalkozik. Az első két fejezet általánosságokban tárgyalja a használati érték és csereérték, az árak fogalmát, sorra kerül itt a konkurrencia szerepe, a kereslet hatása stb. Az első rész harmadik fejezetében aztán konkretizálja, az érték-többlet elméletét a kapitalista társadalomra vonatkoztatva tárgyalja.

Marx bírálói minduntalan hézagokat keresnek elméletében, hogy ezeket felduzzasztva, megdöntsék tanítását. Kihasználják Marx többször alkalmazott absztraháló módszerét is. A profitráta kiszámításánál alkalmazott absztrakciókkal néhány közgazdász nem ért egyet. Sweezy szembe száll velük: „Ebből azonban nem szabad arra következtetni, mint ahogy azt Marx bírálói teszik, hogy el kell vetni értékelméletét, és hogy helyébe új alapot kell keresni a tőkés rendszer elemzéséhez. Teljesen megengedhető, hogy feltételezzünk egy olyan tőkés rendszert, amelyben a tőke szerves összetétele mindenütt egyenlő, tehát hat benne az értéktörvény, és így vizsgáljuk ennek a rendszernek a működését.”

A tőkehalmozásról szóló részt a fizikokrata Francois Quesnay elméletének bemutatásával kezdi, kinek *Tableau Economique*-jét Marx oly nagyra becsülte, és később maga is átdolgozta.

A laikusnak sem kell megijednie, a könyv nyelve, stílusa, Sweezy módszere fokozatosan vezeti be az olvasót az akkumulációs folyamatok bonyodalmaiba.

A második lépés: az akkumuláció gyökerei. Itt kíméletlenül leszámol az úgynevezett „önmegtagadás-elmélet” képviselőivel. Ezek szerint a tőkés azért képes akkumulálni, tőkétjét folyton növelni, mert „szorosabbra húzza a nadrágszíjat”, vagyis a távolabbi házson reményében megvonja szájától a falatot. Ennek az elméletnek első kép-

viselője Nassau W. Senior volt, és már Marx kimutatta állításainak tarthatatlanságát.

A felhalmozási folyamatba itt kapcsolódik be a munkanélküliek seregének problémája. A tőke felhalmozás és az ezzel járó egyre nagyobb fokú automatizáció ezt is magával hozza.

Sweezy nagy figyelmet szentel a profitráta süllyedési tendenciája vizsgálatának. Vázolja Marx nézeteit, majd az ellenkező hatású tényezők felsorakoztatása után, megadja a törvény bírálatát is. „Semmi kétség — írja —, hogy a tőke szerves összetételének emelkedéséről szóló feltevés helyénvaló. Azonban helyénvaló-e ugyanakkor a másik feltevés az értéktöbbletráta állandóságáról?” Néhány oldallal később ilyen választ ad: „E könyv írója azt hiszi, hogy ez az álláspont nem állja meg a helyét...”

Ő ugyanis úgy gondolja, hogy a tőke szerves összetételében és az értéktöbbletrátában beállott változásoknak egyetlen a jelentősége.

A profitráta süllyedési tendenciájával foglalkozik a *Szocializmus* tavalyi 6. számában Miladin Korać is. „Egy rövid megjegyzésben kitér Sweezy álláspontjára. Íme mit mond róla: „Paul Sweezy nem vette számításba a relatív értéktöbblet termelésének ezeket a határait, és így Marx bírálóinak azzal a csoportjával társult, akik szerint a tőke szerves összetételének emelkedésével növekszik az értéktöbbletráta is, ezért nem tudni, hogy a két tényező közül melyik határozza meg a profitráta mozgási irányát. Szerinte mindkettő egyaránt fontos, és úgy gondolja, hogy Marx meghatározása a profitráta süllyedési tendenciájáról nem elég meggyőző. Ezért Sweezy megpróbál önálló magyarázatot adni. Ez azonban majdnem azonos azzal, amelyet még A. Smith adott.”

Marx a gazdasági válságok okait elsősorban a profitráta süllyedési tendenciájában és a széles tömegek elégtelen fogyasztásában látja. Később több elmélet alakult ki a válságok okairól. Egyesek a gazdasági válságokban látták a tőkés társadalom elkerülhetetlen bukását. Bernstein is, akit Engels életében „általában ortodox marxistának tartottak”, Engels halála után megkezdte revizionista mozgalmát, „mely már örökké nevéhez fog fűződni.” Ő volt az első ismert marxista, aki revideálni akarta Marxot. Sweezy pedig most részletesen ismerteti a revizio-

nizmus körül kialakult vitát. Könyvében megismerkedhetünk Kautsky, Cunow, Konrad Schmidt szerepével. A két háború közti áramlatokat három csoportra osztja: az elsőbe a szocialista-demokrata pártok tartoznak, reformista törekvésekkel, a másodikba a szovjet bolsevistákat sorolja, a harmadikba pedig azokat, akik megmaradtak a kapitalizmus önmagától való, elkerülhetetlen bukásáról szóló elmélet mellett.

A problémák, melyek körül a századfordulón olyan nagy hévvel lobbant fel a vita, még ma sem találtak abszolút megoldást. A mi álláspontunk ismert. A könyvnek ez a negyven oldalnyi anyaga, éppen a problémák időszerűsége miatt, rendkívül érdekes olvasmány.

Az imperializmust tárgyaló részben kétségtelenül a *Fasizmus* című fejezet a legsikerültebb, legalaposabban kidolgozott. Innen még csak egy idézetet veszünk; ha egy kicsit terjedelmesnek tűnik is, még nem egészen időszerűlen, és noha idestova húsz évvel ezelőtt íródott, fényt derít a tőkés társadalom egyik-másik mai ellentmondására.

„Eszerint a tőkés társadalom fő ellentmondása a gazdasági pangásban van, aránylag alacsony színvonalú termelés, tömeges munkanélküliség. A fasizmus éppen azért került hatalomra, mert a kapitalizmus nem tudta leküzdeni ezt a helyzetet. Mihelyt magához ragadta a hatalmat, a fasizmus bebizonyította, hogy eltünteti a munkanélküliséget, és nagy méretekre növeli a termelést. A kapitalizmus ellentmondása abban van, hogy képtelen a termelőeszközöket kihasználni a termelők társadalmának szélesedő életfolyamatában. Bizonyos esetekben ez pangásban és munkanélküliségben jut kifejezésre, azaz a termelőerők nagy részének ki nem használásában. Más esetekben viszont abban, hogy a termelőerőket külső expanzió céljaira használják. Pangás és munkanélküliség az egyik oldalon, militarizmus és háború a másikon... A fasizmus tehát nem adta semmilyen bizonyítékát annak, hogy képes úgy leküzdeni a pangást és munkanélküliséget, hogy az anyagi és emberi eszközöket a néptömegek számára szükséges használati értékek növelésére fordítaná. Ellenkezőleg, kezdettől fogva a világ újrafelosztására szolgáló imperialista háború előkészítésére fordította eszközeit.”

Társadalmi fejlődésünk megkívánja, vagy ha úgy akarjuk, lehetővé teszi, hogy az ember, a munkás, az alkotó és irányító bizonyos közgazdasági ismeretekkel rendelkezzen. Végeredményben, ez a jelenség is a termelőerők fejlettségi fokára vezethető vissza. A termelőeszközök fejlődésükben rendkívül magas színvonalra emelkedtek. A szocializmus világfolyamat, világjelenség. Az ember egyre önállóbb,

teljesebb, sokoldalúbb, emberibb életet élhet. Legalábbis ezek az évezredek törekvései ma közel állnak a megvalósításhoz. Sweezynek ez a könyve — az utóbbi időben nálunk fordításban megjelent közgazdasági könyvek között egyike a legjobbaknak —, más tudományos értéke mellett, és tévedései ellenére is, sikeresen kapcsolódik bele a teljesebbé válásnak ebbe a folyamatába.

